

Un manuscrit quirúrgic medieval català

Pere Vallribera i Puig¹

Fa un temps ens interessàrem en estudiar una obra que, segons Antoni CARDONER I PLANAS estava a la Biblioteca Episcopal de Vic, que contenia la **Summa de Cirurgia** de Lanfranc, en traducció catalana de Guillem Salvà, i que fou datada per Pere BOHIGAS a l'any 1329². Però a Vic no hi vàrem trobar cap obra que respongués exactament a aquestes característiques; en canvi, si que ens portà a pensar que podíem relacionar totes aquestes dades amb un fragment de pergami que ja coneixem³. Efectivament, estudiat de nou, l'hem pogut identificar com un fragment de la **Cirurgia Magna** del mateix Lanfranc. Possiblement CARDONER I PLANAS es deuria referir a aquest fragment de manuscrit, però el confonia amb la versió catalana de la **Cirurgia Parva**, del mateix Lanfranc⁴.

La nostra troballa, en principi, no tindria més valor que el de la identificació del llibre i del paràgraf al que pertany, cosa que ja que vàrem fer; però, després d'estudiar l'única traducció catalana que coneixem de la **Cirurgia Magna**, adquireix més importància: el pergami de Vic reproduceix un fragment d'un text del qual no se n'ha conservat cap altra versió catalana, i que no consta en el manuscrit conegut. Creiem que és una raó més per donar a conèixer aquest text, fins ara inèdit⁵.

El seu autor, LANFRANC, és una figura important de la Cirurgia medieval. Nascut a Milà, pels volts de 1235, estudià a la Universitat de Bolonya on fou deixeble de Guillem de Salicet. En acabar els estudis exercí la cirurgia a Milà durant un temps breu, suficient, però, per a adquirir una certa fama. Malgrat això, molt aviat, per raons polítiques - guerres entre güelfs i gibelins - en fou desterrat. S'exilià primerament a Lió, on hi treballà una temporada i on començà també a ser conegut. El 1295 es traslladà a París i hi exercí com a cirurgià, integrant-se ben aviat al Gremi de "Saint Côme", fundat poc abans - cap el 1260- i també a la Universitat, tot i ser cirurgià i no doctor en Medicina. En un primer moment, LANFRANC se sorprèn en trobar a França una cirurgia amb molt de retard en relació a la que ell havia estudiat i practicat a Itàlia⁶. Recordem que a Bolonya, ja des del 1250, s'hi estudiava Medicina i que la Cirurgia hi havia tingut també molt aviat un gran progrés. A partir del 1281 s'hi farien, a més a més, disseccions⁷; LANFRANC, però, ja havia estat exiliat.

El cert és que a França, tan a Lió com a París, hi troba un gran ambient universitari. A totes dues ciutats se li demana que escrigui sobre el que practica i ensenya en el seu art. I així ho fa, redactant els seus dos llibres quirúrgics. Manllevem unes paraules ben significatives de DARENBERG⁸.

Sembla, però, que LANFRANC ja deuria tenir aquesta obra, la seva **Cirurgia Magna**, mig escrita o preparada abans de 1296, ja que, com opina TABANELLI, és impossible que l'hagués acabada en un termini de temps tan curt com el que portava a París⁹.

LANFRANC és, per tot això, considerat el creador de l'Escola Quirúrgica de París i també de la Cirurgia francesa. Els seus llibres foren ben coneguts i estudiats a totes les universitats europees del segle XIV i XV. ALBI ROMERO, que ha estudiat extensament l'obra de LANFRANC, cita - insistint, però, en el caràcter provisional de la llista- l'existència entre els manuscrits anteriors a la impremta, de set còdexs llatins i de vint-i-vuit traduccions en llengües romàniques, entre les quals vint franceses, tres angleses, una alemanya, dues castellanès i dues catalanes¹⁰. ALBI ROMERO ressalta, així mateix, la importància de les versions catalanes, que explica pel fet que "el prestigio de Lanfranco es bien ostensible en el siglo XIV en tierras francesas, y también en Cataluña, por influjo sobre todo de Montpellier, donde se producen traducciones catalanas en fechas tan tempranas como en el año 1329¹¹."

A més a més, hem de creure en l'existència de nombroses còpies manuscrites, més o menys fragmentàries, de les quals, en llengua catalana, en trobem sovint referència en les recensions de biblioteques mèdiques de l'època¹².

A Barcelona hi un dels còdexs llatins citats abans:

Ms 126. Arxiu de la Corona d'Aragó. Còdex procedent del Monestir de Ripoll, amb escriptura del segle XV. Conté una part extensa de la **Cirurgia Parva**, folis 90-101 (juntament amb la **Cirurgia** de Bru de Longoburg).

Les dues versions catalanes estan a la Biblioteca Nacional de Madrid:

Ms 10.011. Conté la **Cirurgia Magna**. Es un manuscrit extens que fins ara era considerat com una obra anònima, a pesar de ser coneguda i citada repetidament. Recentment, però, ALBI ROMERO l'ha identificada com l'obra de LANFRANC¹³.

Ms 10.162. Es un còdex miscel·lània que conté una gran part de la **Cirurgia Parva** - coneguda també com **Cirurgia Pràctica** i **Summa de Cirurgia** - en traducció catalana de Guillem Salvà. Es interessant fer constar que conté, amb el nom d'"Addicions", al llarg de tot el text, nombrosos comentaris originals de Salvà.

Creiem molt interessant de poder afegir a aquesta nòmina el manuscrit objecte del nostre treball:

Ms 272. Museu Episcopal de Vic. Conté un petit fragment de la **Cirurgia Parva**, de traductor anònim i del que no s'ha pogut obtenir cap més referència de la versió a la que podia pertànyer.

Descripció del manuscrit

El Ms 272 del Museu Episcopal de Vic és un petit fragment d'un manuscrit sobre pergamí, de 27,5 cm de llargada per 14,7 d'amplada; està bastant deteriorat i presenta dos forats, un d'ells, en la part central, irregularment rodó, de 6,5 i 5 cm de llargada i amplada màximes, afecta una bona part del text; l'altre forat és més petit i elimina només algunes lletres. Es escrit a **recto** i **verso**, però aquest últim és pràcticament il·legible, gastat i esborrat per l'ús i pel temps. Hem reeixit només en la identificació d'algunes paraules i de lletres aïllades, sense que hi poguéssim arribar a veure-hi cap frase completa ni identificar el fragment al que correspon. Per això ens hem limitat, en el present treball, a l'estudi del **recto**.

La raó de totes aquestes deficiències rau en què el pergamí fou usat per enquadrar un petit llibre més modern. S'hi noten perfectament la tapa i, amb un plec de la coberta, una part de la contra tapa. El forat més petit es correspon a totes dues bandes quan les superposem. També a aquesta raó es deu el fet que la part del text que restà a l'interior del llibre s'ha conservat i es pot llegir bé, mentre que la part de les cobertes està molt esborrada. Era una pràctica freqüent la de fer servir vells papers o, com aquí, pergamins, per relligar d'altres llibres. En el nostre fragment podem observar la part que constituïa el llom, amb les costures del relligat, i la contraportada, doblada i tallada netament en la part superior dreta.

L'escriptura del pergamí és característica de l'anomenada "gòtica libreria"¹⁴, molt usada al segle XV; consta d'unes lletres molt ben escrites, espaiades i ben formades, sempre iguals, i amb molt poques abreviatures. S'ha conservat molt bé el to de la tinta, que és negra i amb les inicials sempre escrites amb tinta vermella. El text és escrit en dos corondells, de 8 cm d'amplada, que contenen un total de 17 línies, però, evidentment, fou retallat en la part inferior per fer el relligat d'un llibre de mida més petita. Per aquesta raó no podem saber el nombre de línies que podria tenir originàriament. La línia té una mitjana constant de 27-28 lletres.

Com ja hem indicat abans, hem pogut transcriure i identificar el text com pertanyent a una versió catalana de la **Cirurgia Magna** de LANFRANC. I repetim també que és important de destacar que conté una part de text del que no en coneixem cap altra traducció catalana: el Ms 10.011 de la Biblioteca Nacional de Madrid no és complet, ja que inclou només el text fins el Capítol V del Tractat segon, mentre que el Ms 272 de Vic correspon al Tractat tercer, no inclòs, doncs,

en el primer. Recordem que l'obra de LANFRANC consta de cinc Tractats en la seva redacció completa.

Transcripció

Ms 272. Museu Episcopal de Vic

Recto - a

- albi de .G. Car jo he curat ab ell e ab
alguns cauteris / e ab tallaments de ven
es lo senyor en Bernat Maloll vehi de fo
riso en la Ciutat de luguduni que es
5 sobre lo royne lo qual per obtalmia e
envelida hauia moltes macules al[bes]
e sots roges en los ulls les quals
vedauen la vista de tot en tot axi que per al
tre era posat en taula / e abans de .i.
10 mes / comptat del primer die que yo-l raebi /
en cura yo viu-el jugant a les vespres
a taules ab daus los punts dels quals
el veye axi ben clarament com hanc agues
vists / el empero hauia ja hauts molts
15 altres metges los quals tots vaents
les macules en los ulls methien li c
olliris forts per [] angles e el defi

Recto - b

- [fem]bra morsent de la mamella
R[og]ea Aquestes son cura
[Pr]uyja des per .i. cors car
[Sebel] es .i. la causa de les
5 [Scabia] [u]mors de les altres
[Ungla] car per an [] rog[ea]
[p]ruyja E a vega [des]
[e] de rogea E
[ad]usta la qual s

- 10 a [l es] palpebre[s] fa escabia E si
 es ajustada en langle del [ul] de prop lo
 nas fa unglá doncs la rogea e la pru
 yja sien curades yuas per tal que per elles
 no sien engenrades altres malalties. /
- 15 La rogea per si es curada ab blanch
 dou / e ab colliri de :g: [e ab] lo colliri
 de remes E la pru

Notes a la transcripció

Recto a

1. **albi de .G.:** '[col·liri] blanc de Galèn'. Amb aquest nom es coneixien diverses fórmules usades freqüentment durant molt temps, fins i tot actualment.

3. **senyor en Bernat maloll:** llegim Bernat Mallol, nom catalanitzat de "Rainaldum Malun".

foriso: nom de lloc que no consta en la versió castellana.

4. **luguduni:** un forat en el pergamí impedeix, en part, la lectura de la segona **u**. Es, però, segura, talment com podem veure en altres manuscrits de la mateixa època.

5. **e** supèrflua que sembla llegir-se bé al final de la línia.

6. **albes:** mot que llegim bé al final de la línia; la **b** és clara, però un defecte del pergamí ha afectat les lletres **es**.

7. **sots roges:** en el text llatí consta "subrubeas", mentre que en castellà hi ha el mot "sobrevermejas".

8. **de tot en tot:** la **e** és esborrada en part, però la seva lectura la creiem segura.

13. **axí ben clarament:** el mot **ben** és afegit, escrit entre dues línies.

hanc: abans.

14. **vists:** correspon al plural; subj: "els punts dels daus".

hauia ja hauts: esborrades en part les lletres **u** i **a** de la paraula **hauia**. Creiem també segura la seva lectura.

15. **los:** esborrada en part la **o**.

vaents: correspon al plural "altres metges".

17. **olliris:** les lletres **oll** són de lliçó segura, mentre que només hi ha vestigis de la resta, **iris**.

forts - angles: entre aquests mots, tots dos de lectura segura, hi ha un defecte del pergamí que impedeix llegir una o dues paraules.

Recto - b

1. **bra morsent de la mamella:** [llet de fem]bra morsent de la mamella. **Morsent** correspon al llatí "calidi".

fembra: en català medieval té sempre el sentit de "dona", mai equival al de "femella".

2. **Rogea:** correspon a un títol que ocupa la part esquerra del text, separat del de la dreta en les primeres línies. El títol ocupa unes set línies, al final de les quals hi ha una indicació, feta en dues línies en tinta vermella, que ens du al principi del paràgraf. Un forat ha afectat diverses paraules.

3. **Pruyja:** la llacuna del pergamí ha esborrat les lletres **Pr**.

4. **Sebel:** és una queratitis que afecta a la còrnea, coneguda actualment amb el nom de 'pannus'. Guy de Chauliac la descriu com: "Sabel segons Auicenna es pannicol esdeuenint en lo hull per inflamment de les venes daquell aparens en la superfície de la coniuictiva e de la cornea", (Guy de Chauliac. **Inventari o collectori de cirurgia**, Llibre VI, Doctrina segona: Sermo uniuersal de malalties dels huylls).

Es tracta d'un mot àrab, com corrobora Meyerhof: "Le pannus (sabal) était bien connu aux Arabes, mais on ne le trouve pas mentionné dans les ouvrages grecs venus jusqu'à nous", (MEYERHOF, Max. **L'ophtalmologie de Mohammed Al-Ghâfiqî**. Masnou-Barcelona, Laboratoires du Nord de l'Espagne, MCMXXXIII, pàg.43.)

6. **antigua:** lectura difícil; la primera **a** és esborrada en part i un plec del pergamí dificulta la lliçó de **ti**, que podria interpretar-se com una **u** o una **n**.

8. A l'extrem esquerre hi ha vestigis d'una lletra, cosa que sembla indicar que el títol no arribava fins aquí. A la part dreta hi ha una paraula il·legible, abans del mot **rogea**.

9. **adusta:** les lletres **ad** estan en part esborrades. Correspon a la mateixa paraula **-adusta-** en llatí.

10. **fa scabia:** abans hi ha una paraula il·legible. Escabia és el nom medieval de "sarna".

11. **ull:** la grafia podria ser també **uyl**.

12. **ungla:** excrescència o tumor a la parpella en forma de mitja lluna, semblant a l'arrel d'una ungla del dit. Mot medieval vigent a l'actualitat, tot i que és poc usat.

13. **yuas:** juntes.

15. **curada**: un plec del manuscrit esborra en part algunes lletres, però la lliçó creiem que és segura.

blanch dou: clara d'ou, molt usada com agent terapèutic.

16. **e ab lo**: alguna lletra és en part esborrada.

17. **remes**: és la fórmula, poc coneguda, d'un col·liri, descrita en el mateix text per LANFRANC.

Comparació de textos

Ens sembla interessant procedir a una comparació entre els textos coneguts en altres llengües que presenten, lògicament, un text unitari. I ens hem limitat, per no fer massa extensiu l'acarament, a fer-lo només amb les versions llatina, castellana i catalana.

No podem assegurar la procedència de la versió catalana; creiem, però, el més probable que es tracti d'una traducció directa del llatí com, per altra part, és gairebé segur en els manuscrits complets dels dos "Tractats de Cirurgia" de LANFRANC.

Amb la versió castellana hi ha unes diferències, ben lleugeres, en algunes paraules i fins i tot en el sentit d'alguna frase que és diferent o no hi és en el text català.

Copiem els textos que hem usat, que són, respectivament el llatí de la Biblioteca Nacional de París¹⁵ i el castellà, ja citat,

d'ALBI ROMERO¹⁶.

Text llatí

[Cum hoc colirio admiscui collirium] album Galeni et curavi cum eo et cum quibusdam cauterijs et venarum incisionibus dominum Rainaldum malun vicinum de Foresio in civitate Lugdunensi supra Rhodanum, qui propter obtalmiam inveteratam habebat multas maculas albas et subrubeas in oculis que visum penitus prohibebant. Itaque ducebat per viam per alium, nec videbat quod apponebat in mensa. Et ante mensem a primo die computato qui in ipso cepi operari vidi ipsum ludentem in vesperis ad tabulas cum taxillis, quorum puncta adeo confitebatur clare videm sicut unquam videsset. Ipse multos alios habuerat medicos, qui omnes qui videbant in oculis maculas fortia ad delendum ponebant colliria, [et ipse fortis curari desiderans sustinebat, et aegritudo quotidie augebat]

[... distillatio in oculo cum sanguine columbarum et turturis, et multactio] lactis mulieris calida de mamilla

RUBEDO pruritus, sebel, scabies et ungula ista uno curant cursu, quoniam unum est causa alterius. Nam ex antiqua rubedine fit pruritus. Aliquando pruritus est

causa rubedinis, et ambo fiunt ex adusta materia, qui si palpebras iendit facit scabiem. Si vero in angulo oculi prope nasum congregant factunt ungulam.

Curet ergo pruritus et rubedo cito ne per eos alie aegritudines generent.

Rubedo simplex a mota causa curat cum albumine ovi, et cum collirio albo Galeni et cum collirio Remes.

PRU[RITUS curat cum vino albo in quo iaceat aloes...]

Text castellà

[E con aqueste colirio mezclé el colirio] de Galieno e curé con él e con algunos cauterios e cortamientos de las venas a don Renaldo Malun, vicino de lla çibtat de Lugdun sobre Ródano. El qual, por obtalmía envejeçida, yeníá manchas blancas e sobrevermejas en los ojos; las quales defendían la vista de todo en todo, assí que era traydo por otro en la carrera, e non veyá lo que era puesto en la mesa. E antes del mes, contando del primero día que en él començé a obrar, vilo iugando en la tarde a las tablas con dados; los puntos de los quales confessava a tanto ver claramente assí como nunca oviesse visto. E él toviéra muchos físicos, los quales todos, porque le veyan manchas en los ojos, poníanle colirios fuertes para [destruyr; e él mismo fuerte, desseante ser curado reçibía, e la enfermedad acrecentávase de cada día].

[... e muchas veces la leche de la mu]lger caliente de la teta.

La bermejor e el prurito e el çebel e la sarna e la uña, quasi corren por un curso, por quanto lo uno es causa de los otros. Por quanto de la bermejor antigua se faze prurito, e algunas vezes el prurito es causa de la bermejor. E ambos a dos se fazen de materia quemada, la qual si va a la pálpebras, se ayunta, faze sarna; e si en el rincón del ojo, açerca de la nariz, faze uña. Pues sea curado el prurito y la bermejor ayna, porque non se engendren por ellas otras enfermedades. La bermejor simple, quitada la causa, conviene saber: la cólera o la sangre es curada con clara de huevo e con el colirio blanco de Galeno e con el colirio remes. El pru[r]ito se cura con vino blanco...]

Amb l'acarament dels textos hem trobat només algunes petites diferències, de les quals en farem una breu menció:

1.

Curavi cum eo et cum quibusdam cauterijs et venarum incisionibus dominum Rainaldum malun vicinum de Foresio in civitate Lugdunensi super rhodanum.

E curé con él e con algunos cauterios e cortamientos de las venas a don Renaldo Malun, vecino de la çibtat de Lugdun sobre Ródano.

Jo he curat ab ell e ab algun cauteris, e ab tallaments de venes lo senyor en Bernat Maloll, vehi de Foriso en la Ciutat de Luguduni que es sobre lo royne...

2.

Per obtalmiam inveteratam habebat multas maculas albas et subrubeas in oculis.

Por obtalmía envejeçida tenia manchas blancas e sobrevermejas en los ojos.

Per obtalmia envelida hauia moltes macules albes e sotsroges en los ulls.

Fem constar que la versió italiana del mateix paràgraf que dóna Tabanelli, sense dir d'on procedeix, és diferent; però Tabanelli l'escriu com un exemple, separada del text¹⁷:

Curai con alcuni cauteri ed incisioni il Dominus Rinaldo de Foresio, presso la città de Lione, sul Rodano, che per una vecchia oftalmia aveva molte macchie bianche.

3.

Que visum penitus prohibebant. Itaque ducebat per viam per alium, nec videbat quod apponebat in mensa.

Las quales defendían la vista de todo en todo, assí que era traydo por otro en la carrera, e non veyá lo que era puesto en la mesa.

Les quals vedaven la vista de tot en tot, axi que per altre era posat en la taula.

4.

Ista uno curant cursu, quem unum est causa alterius.

Quasi corren por un curso, por quanto lo uno es causa de lo otro.

Aquestes son curades per .i. curs, car es .i. la causa de les [u]mors de les altres.

Nota sobre el lèxic

No volem acabar el treball sense ressaltar un detall que ens sembla molt interessant, fent algunes consideracions sobre una paraula **-morsent-** que ens ha plantejat alguns dubtes:

MORSENT correspon a la paraula llatina **calidi** i a la castellana **caliente**. Ja coneixem, en català el mot **mordent**, participi del verb llatí **mordere** (**mordre** en català antic) no únicament amb l'accepció de "mossegar", sinó també amb altres significats.

No hem pogut trobar en altres escrits anteriors aquesta paraula, **morsent**. En principi és possible pensar en una equivocació del copista, cosa que no podem descartar, però que, per altra part, considerem que és difícilment justificable.

No obstant, sí que en català hem pogut trobar altres formes més pròximes al mot **morsent**. De totes la que ens ha semblat més afí és **morsiu**, recollida per **COROMINES**¹⁸ i per **ALCOVER-MOLL**¹⁹.

MOLL, a més, recull paraules afins:

morsell: 'bocada, mos de menjar', del llatí **morsellu**. Admet també la grafia **morcell**.

mordent:

- a) substància emprada per corroir metall
- b) substància que, damunt una roca, absorbeix el colorant que s'hi aplica
- c) adorn compost de dues notes musicals breus.

COROMINES recull també el mot **mordent**, però creu que és de principis del segle XIX, emprat per una espècie de vernís.

En quant a la paraula **mordre**, MOLL en descriu tres accepcions:

- a) en sentit propi i material de mossegar
- b) picar, ferir amb fibló
- c) en sentit figurat, referint-se a molèsties morals, malfamar, etc.

Totes aquestes accepcions, com veiem, no tenen relació amb cap paraula ni cap concepte mèdic. L'únic sentit que hi podem intuir és sempre el de reforçament d'una idea o d'una acció: augmentar un color, corroir un metall, etc.

Creiem possible que el significat de la locució **llet morsent de la mamella**, representi també aquest reforçament de la idea que expressa: de llet calenta –tal com surt de la mamella- passaria al sentit de "llet cremant" usant una locució molt corrent en la llengua catalana: beure un líquid cremant o prendre un menjar cremant (en el sentit de "molt calents": un cafè cremant, una sopa cremant).

Pensem que és molt interessant de dir que en aquest sentit seria la primera referència que podríem trobar d'aquest mot dintre de la literatura mèdica catalana.

Notes

¹ Abans que res volem agrair ben expressament al doctor en Filologia Benvingut MORROS I MESTRES per la seva ajuda i els seus consells, oferts en tot moment.

² CARDONER I PLANAS, Antoni. *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1126-1479)*. Barcelona, Editorial Scientia, 1973, pàg. 42.

³ GUDIOL, Mn. Josep. *Catàleg de llibres manuscrits anteriors al segle XVII, Museu Episcopal de Vic*. Amb un apèndix per Mn. Eduard JUNYENT. Extret del "Butlletí de la Biblioteca de Catalunya", vols. VI, VII i VIII. Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat, 1934. Al final hi ha afegida, escrita a mà, una nota amb la referència del Ms 272, objecte del nostre estudi.

⁴ La notícia que dona CARDONER en la nota referida a Bohigas datant el pergamí a l'any 1329 corrobora la confusió. En el Ms 10.162 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que conté una versió catalana de la *Cirurgia Parva* de Lanfranc hi trobem, en el colofó, aquesta mateixa data de 1329.

⁵ Donàrem notícia del nostre estudi en conferència llegida el 9 de gener de 1991, a la Societat Catalana d'Història de la Medicina, amb el mateix títol de *Un manuscrit quirúrgic medieval català*.

⁶ FORGUE, Emile; BOUCHET, Alain. *La Chirurgie jusqu'à la fin de XVIIIe siècle*. A "Histoire de la Médecine, de la Pharmacie, de l'Art Dentaire et de l'Art Vétérinaire", dirigie par Jacques POULET, Jean Charles SOURNIA et Marcel MARTINY. Milano, Société française d'editions professionnelles, médicales et scientifiques. Vol. III, 1978. Quan concix els cirurgians de París diu: "Ce sont de vrais manoeuvres, et ils sont si ignorants qu'on trouverait à peine chez eux un chirurgien rationnel" (pàg. 163).

⁷ RULLIÈRE, Roger. *Abrégé d'Histoire de la médecine*. Paris, Masson, 1981, pàg. 81: "A Bologne, on commence à faire des dissections, mais Boniface VIII va bientôt, par une bulle, menacer d'excommunication les "decoupeurs de cadavres".

⁸ DARENBERG, Charles. *Histoire des sciences médicales*. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz, Austria 1974. (Unseräudeter Nachdruck der 1870 bei J.-B. Ballière et Fils in Paris archienen Ausgabe), pàg. 282: "Au rapport de Lanfranc lui-même en sa preface, il y avait de son temps, en France, une grande curiosité scientifique: pendant son séjour à Lyon, on le prie d'écrire un livre de chirurgie; c'est alors qu'il compose sa "Chirurgia parva". Arrivé à Paris, il est entouré, recherché; le doyen, Jean de Passavant, et plusieurs vaillants bacheliers le pressent de faire un cours sur la chirurgie, de décrire dans un livre les opérations, et de donner le résultat de son expérience. Cet ouvrage, la "Grande chirurgie", était achevé en 1296".

⁹ TABANELLI, Mario. *La Chirurgia italiana nell'Alto Medioevo. Vol. II, Giglielmo - Lanfranco*. Firenze, Leo S. Olschki Editore, MCMLXV, pàg. 807: "Si deve presumere che il Nostro avesse già iniziata l'opera parecchi anni prima del suo arrivo a Parigi; poichè non è concepibile che un libro di sì vasta mole, sia stato scritto in un solo anno; Lanfranco giunse in Parigi nell'anno 1295, ed il libro uscì nel 1296".

¹⁰ ALBI ROMERO, Guadalupe. *Lanfranco de Milán en España*. Valladolid, Acta histórico-médica vallisoletana, XXV, Universidad de Valladolid, 1968, pàgs. 72-74.

¹¹ ALBI ROMERO, Op. cit., pàg. 75.

¹² Citarem, com exemples:

CARRERAS (sic) VALLS, Ricard. *Introducció a la Història de la Cirurgia a Catalunya. Bernat Serra i altres catalans il·lustres del segle XIV*. A "Tres treballs premiats en el Concurs d'Homenatge a Gimbernat". Barcelona, Laboratoris del Nord d'Espanya, Masnou, 1936, pàg. 22.

CARRERAS VALLS, R. *El llibre a Catalunya, 1338-1590*. Barcelona, Impremta Altés, 1936, pàgs. 44, 52 i 84

GARCIA BALLESTER, Luis. *Tres bibliotecas médicas en la Valencia del siglo XV*. "ASCLEPIO". Instituto "Arnaldo de Vilanova" de historia de la medicina (CIC), Vol. XVIII-XIX (1966-67), pàgs. 383-405.

MADURELL I MARIMON, Josep M^a. *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*. *Contribució al seu estudi*. Barcelona, Associació Nacional de Bibliotecaris, Arxivers i Arqueòlegs. Delegació a Catalunya i Balears, 1974, pàg. 91.

RAFAT I SELGA, Francesc. *La Biblioteca d'un metge manresà a primers del segle XV*. "GIMBERNAT" Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència, Vol. IX (*), 1988, pàgs. 287-291. La mateixa comunicació fou també editada a RAFAT I SELGA, Francesc. *Masos, safrà, occitans i Pesta Negra*. Estudis d'Història de la Catalunya Central. Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1993, pàgs. 20-23.

VIDAL, Pierre. *Les juifs des anciens contés de Roussillon et de Cerdagne*. Paris, Durlaches, 1888, pàg. 65.

¹³ ALBI ROMERO, Op. cit., pàgs. 91-92.

¹⁴ BOLOGNA, Giulia. *Manuscritos y miniaturas. El libro antes de Gutemberg*. Madrid, Anaya, 1988, pàg. 27.

¹⁵ Biblioteca Nacional de París. U1190, fol. 176 r: "*Hic incipit practica magistri Lanfranci de Mediolano que dicitur ars completa totius cyrurgie*". Fol 199 r.

¹⁶ ALBI ROMERO. Op. cit., pàgs. 197-371: "MAGNA CIRUGIA. Transcripció del manuscrito 2.147 de la Biblioteca Nacional de Madrid". El fragment reproduït correspon al "Capítulo 1º de la Doctrina tercera del Tratado Terçero, De las passiones de los ojos e de la anothomia" (pàg. 296).

¹⁷ TABANELLI, Op., cit., pàg. 805.

¹⁸ COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Volum V, Barcelona, Curial Edicions Catalanes - La Caixa, 1985, pàgs. 785-786.

¹⁹ ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Volum VII. Palma de Mallorca 1956, pàgs. 568-570 i 593.

